

Опубліковано: Географічні дослідження Кривбасу.
Фізична географія, економічна і соціальна географія,
геоекологія, історична географія, інформаційна географія,
туризм, викладання географії:
Матеріали кафедральних науково-дослідних тем.
Випуск 4. – Кривий Ріг: Видавничий центр, 2009. – С..

Дворчук Е.В.

ОБ'ЄКТИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ КОЛИШНЬОГО ШМАКОВСЬКОГО РУДНИКА

Вивчення об'єктів індустриальної спадщини (ОІС) – одне з найбільш пріоритетних завдань історико-географічних досліджень на території Кривбасу. Вивчення залишків дореволюційних гірничопромислових ландшафтів (існуючих з 80-х рр. ХІХ ст. до 1917 р.) припускає як роботу з архівними матеріалами (старі карти, фотографії, звіти та ін.), так і польові дослідження. Для отримання результату необхідно прослідити хронологію розвитку індустриальних об'єктів, провести модельні реконструкції стану працюючих виробництв у минулому, оцінити ступінь збереженості старих і раритетних об'єктів науки і техніки.

Шмаковський рудник засновано у 1886 р. Південно-Російським Дніпровським металургійним товариством шляхом оренди 1352-х дес. землі строком на 36 років у поміщика Шмакова Лева Олександровича. У 1897 році Товариство продовжило цей контракт ще на 36 років. Рудник розташовувався на правому березі р. Саксагань між двома балками – Кам'янистою на півночі і Суслова на півдні. Північні околиці рудника межували з рудником Дубова Балка, а південні з землями Галковського рудника.

Руда залягала у вигляді двох розташованих одне за іншим гнізд, потужністю від 13 до 20 саж., котрі були прикриті незначною товщею наносів (до 10 саж., 1 сажень – 2,14 м). На всячому боку обох гнізд знаходився пласт охристої, легкоплавкої руди, зі вмістом заліза до 58 %. Паралельно цим гніздам розташовувались поклади руди зі зворотнім кутом падіння, котрі представляли собою вихід на поверхню першого рудоносного пласта, згорнутого в синклінальну складку. За підрахунками на початку ХХ ст. загальний запас руди становив понад 200 млн. пуд. Руда – залізний блиск із червоним, зрідка бурим, залізняком (60-62% вміст заліза), відправлялася винятково на Каменський завод. По іншу сторону залізничного шляху, де розташовувалася колонія для рудничних службовців, було знайдено поклади руди, котрі на той час були недостатньо розвідані, їх потужність становила 0,5-1 саж. й належали до Саксаганського пласта №1. Розробка двох перших гнізд велась 2 кар'єрами (№№1, 2: довжина до 85 саж., ширина 35-37 і глибина 18-20 саж.), відповідно числу й розмірам покладів. Кожний кар'єр обслуговувався 45- силовим підйомником. Пізніше діяло 4 кар'єри (№1, №2, №3, №4). На початку ХХ ст. добувна здатність рудника складала 12 млн. пуд. Роботи велися артілями по 40-50 чоловік. Працювали по 12 годин на добу.

Знаряддя праці робітників: лопата, бур й молоток. Відкатка руди проводилася або вручну, або кінною тягою. Спочатку сировину підведеннями доставляли на ст. Карнаватку. Пізніше, у 1893 р. через рудник була проведена гілка Катерининської залізниці.

Біля рудника розташовувалась головна контора для управління рудниками Південно-Російського Дніпровського товариства. Для сімейних робітників було збудовано 14 будинків. Безсімейні робітники жили в великих казармах по 40-50 чоловік в кожній. В пів версти від рудника, по іншу сторону залізниці, серед тінистих дерев, розташовувались будинки для службовців, готель для приїжджих і добре обладнана лікарня. При лікарні працював один лікар і два фельдшери. У 1904 р. на руднику була відкрита початкова школа. Для цього було виділено декілька кімнат в одному з бараків. Працював один вчитель. При ньому було 20 учнів. В 1910 р. була відчинена ще одна школа в с. Покровському. Навчалось до 100 дітей при двох вчителях. У 1915 р. Російсько-Балтійське товариство відкрило клуб для гірничих інженерів.

Рис. 1. Фрагмент карти В. Е.Тарасенка (1914 р.) з районом Шмаковського рудника (обробка Дворчука Е.).

У 1908 р. введена перша розвідувальна шахта. Через чотири роки до ладу стала шахта «Центральна» (за радянських часів отримала назву «КІМ»). Також на руднику діяла ш. «Північна» (з 1930 р. ш. «Петровського»). У 1909-1910 рр. введені італійські перфоратори. У 1913 р. рудник видав 317 тис. т. сировини. До 1914 р. запаси залізної руди робились на спеціальних майданчиках відкритого типу. Аж 1914-15 рр. на Шмаковському руднику, вперше в Кривбасі, для приймання руди і завантаження її в залізничні вагони були побудовані спеціальні бункери, в яких руда надходила по стрічкових транспортерах.

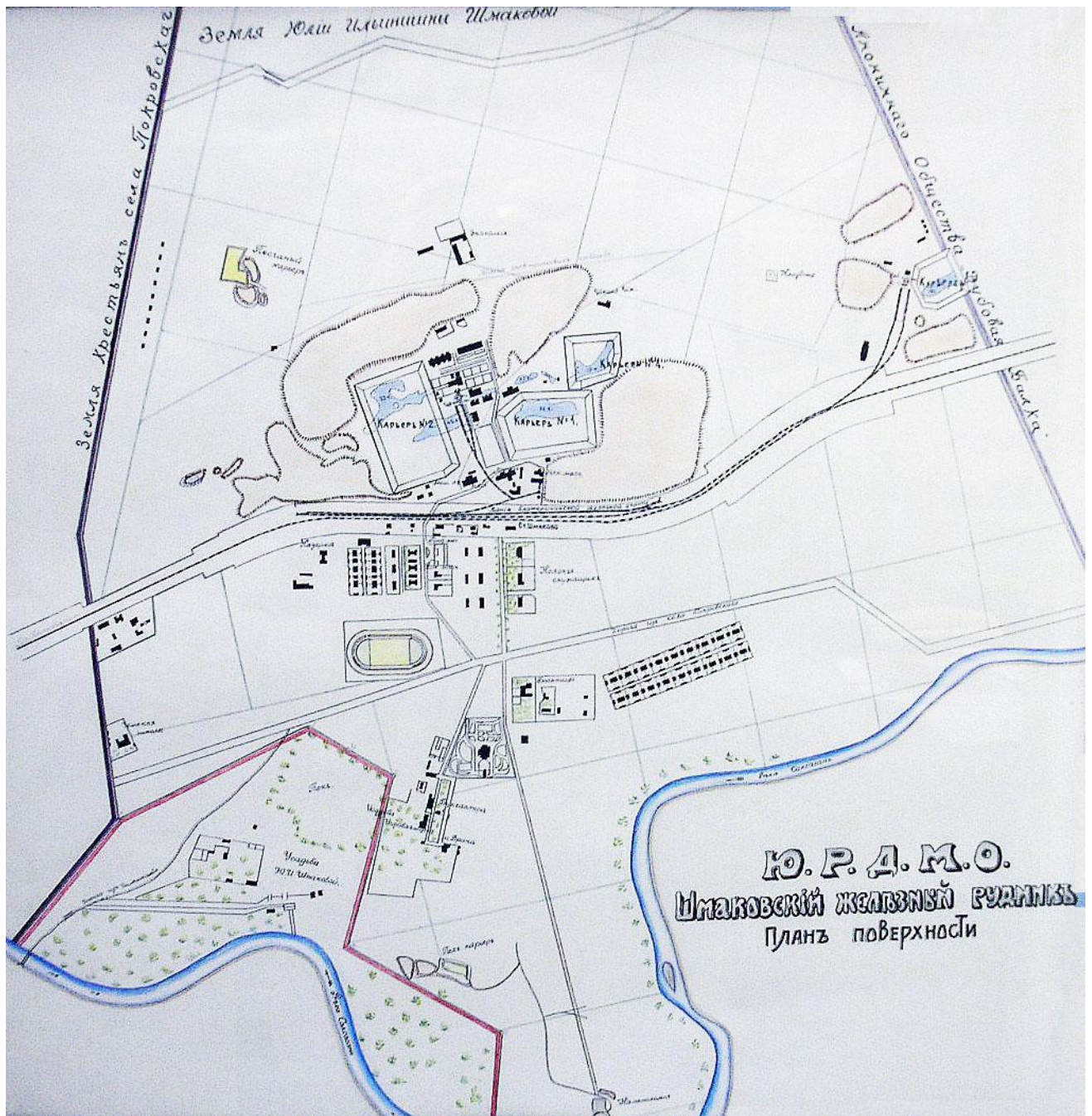

Рис. 2. Територія Шмаковського рудника напередодні громадянської війни (1918 р.).

Керуючим рудника був Г. Г. Георгій. У роки революції припинив діяльність.

В радянські часи рудник відродився в 1922 р. під назвою РУ ім. К. Лібкнехта.

Проведені попередні польові дослідження у 2008-09 рр. показали, що значна частина дореволюційних промислових об'єктів втрачені, так як були залучені в радянський період в зону подальшого розширення гірничодобувних робіт на РУ К. Лібкнехта. У різному ступені збереженості залишилися лише окремі індустріальні пам'ятки. До таких нами віднесені:

Район колишнього кар'єру №3.

1. Рештки будівель шахти ім. Петровського (до революції – ш. «Північна») – фундамент естакади та залізничної відкатної дороги, бики (опори) металевого копра, стінки фундаменту дробильного цеху, будівля компресорної, будівля нез'ясованого призначення.

2. Два відвали дореволюційного часу у дуже поганому стані збереженості.

3. Місце відкатної залізниці від шахти до ЕЖД з дореволюційного часу без змін напрямку та конфігурації полотна.

4. Кладовище шахтарів – від дореволюційного до повоєнного часів.

5. Стічка арка під ЕЖД в районі переїзду на Первомайці по засипаній балці Кам'янистій. Засипана з одного боку.

Основний район рудника.

1. Частина відвалу кар'єру №4 дореволюційного часу.

2. Частина відвалу кар'єру №2 дореволюційного часу.

3. Западина розширеного кар'єру на місці западини кар'єру №2 Шмаковського рудника.

4. Фрагмент фундаменту будівлі залізничної станції (поста) Шмакове від 1893 р. разом зі звалищем черепиці.

5. Місце і незмінений напрямок ЕЖД на ділянці від Техбази до Первомайки.

6. Селище з будинками для робітників і інженерів Шмаковського рудника від поч. ХХ ст. будівництва.

7. Споруда садиби рудопромисловців Шмакових (вул. П. Морозова 13) (Рис. 3).

8. Стічна арка під ЕЖД над лощиною біля сучасної ш. Південна-вентиляційна. Один вхід розширений і перебудований.

9. Будівля часів Шмакових в районі переїзду на Техбазі (зараз тут гірничорятувальний загін).

10. Планувальна структура колишнього с. Покровське (власники – Шмакови). Кам'яні огорожі біля будинків – типовий елемент дореволюційного робітничого селища.

11. Школа Шмаковського рудника в районі Техбази (Рис. 4).

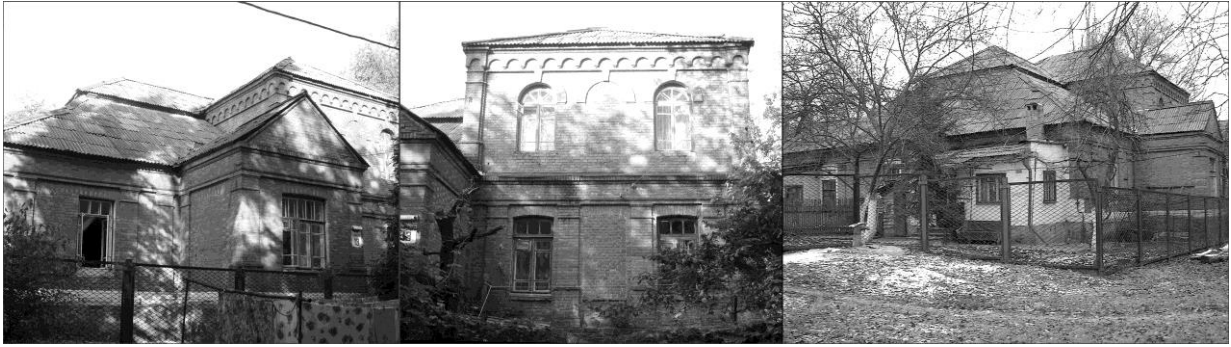

Рис. 3. Двоповерховий будинок кін. XIX поч. XX ст. (фото Дворчука Е.)

Рис.4. Будівля колишньої рудничної школи 1910 р. (фото Дворчука Е.)

Висновок. Якщо оцінювати в цілому ступінь збереженості , перспективи охорони і використання ОІС колишнього Шмаковського РУ, то необхідно відмітити наступне: краще всього збереглися колишні рудничні будівлі (житлові будинки гірників, споруда садиби рудопромисловця Шмакова, школа і т.д.), стічні арки, шахтарський цвинтар, провальні ландшафти. Це підвищує історичну цінність даного району м. Кривого Рогу. Але практично повністю втрачені дореволюційні гірничопромислові об'єкти (кар'єри з допоміжними будівлями, відвали, шахти), будинки службовців рудника, будівля інженерного клубу, лікарні, залізничної станції. Але проте, в цілому, досліджуваний нами промисловий район можна вважати достатньо репрезентативним для консервування залишків ОІС різних часів, з метою їх збереження і подальшого використання у техногенному туризмі.

Література:

1. Геологическая карта Криворожского железорудного района. / Сост. Н.И. Свитальский, Э.К. Фукс, Ю.И. Половинкина, Ю.Г. Дубяга., 1931. – с. 25 с. 2. По Екатерининской железной дороге. Выпуск 1. – Екатеринослав: Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1903. – 88 с. 3. Енциклопедія Криворіжжя. Том 2. – Кривий Ріг: Видавництво «ЯВВА», 2004. - 761 с. 4. Географічні дослідження Кривбасу: Матеріали кафедральних науково-дослідних тем. Випуск 2. Кривий Ріг: «Видавничий дім», 2007. - 131-138 с. 5. «Звезда-4: Криворожские мемуары». Октябрь 2008. - № 83-1123. 6. Криворізький залізрудний басейн. До 125-річчя початку промислового видобутку залізних руд. Авт. Вілкул Ю. Г., Даяр Л.В., Дядечкін М.І. та ін. Кривий Ріг. Видавничий центр КТУ. – 2006. 7. Геологическая карта Криворожского железорудного района. / Сост. В.Е. Тарасенко., 1914.